

ДОПОВІДЬ НА ТЕМУ:

Соціальна адаптація - передумова успішного навчання дітей з особливими освітніми потребами в школі .

Вихователь 1-А класу

Бойчук Ю. В.

ДОПОВІДЬ НА ТЕМУ:

Соціальна адаптація - передумова успішного навчання дітей з особливими освітніми потребами в школі .

Вихователь 1-А класу

Бойчук Ю. В.

ВСТУП

“Той, хто зробив все, що міг, – зробив все”.
Е. Сеген.

Запропонований навчально-методичний посібник «Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами до навчання в школі» (за матеріалами інтернет-семінарів «Шляхи реалізації індивідуального підходу до освіти старших дошкільників з порушеннями психофізичного розвитку в ДНЗ різних типів» (2013 р.), «Засоби формування мовленнєвої компетентності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (2014 р.)), призначений для учителів-логопедів, вихователів. Основною метою цього посібника є ознайомлення педагогів дошкільних навчальних закладів, де виховуються діти з особливими освітніми потребами, з можливостями інтегрованого та інклюзивного навчання дітей в загальноосвітніх навчальних закладах, роллю педагогів та батьків у підготовці, адаптації та соціальній інтеграції дошкільників до навчання в школі.

Ефективність соціальної адаптації, особистісного розвитку дітей з особливими потребами залежить від того, наскільки успішно будуть підготовлені дошкільники з особливими потребами до шкільного життя. В дошкільному дитинстві важливо сформувати у вихованців не тільки мовленнєву компетентність (навички правильної звуковимови, оволодіння звуко-буквеним аналізом та синтезом, елементами грамоти тощо, необхідно навчити дитину спілкуватися, товаришувати з однолітками, знаходити відповіді на складні життєві ситуації, планувати та підпорядковувати свої дії інтересам колективу).

В останні роки в усьому світі відмічається значне збільшення кількості дітей, які потребують додаткової уваги та піклування суспільства через те, що мають порушення у стані фізичного та психічного розвитку. Під час вступу до школи такі діти відчувають значні труднощі в процесі навчання, а саме труднощі адаптації та інтегрування в шкільний колектив. Такі діти важко оволодівають комунікативними навичками, усним та писемним мовленням, в них важко формуються математичні уявлення. Через неуспішність та низький рівень пізнавальної активності таких дітей переводять на індивідуальну форму навчання або, за згодою батьків, до спеціальних навчальних закладів. Відбувається ізоляція дітей з особливими освітніми потребами від колективу дітей з типовим розвитком. Сучасні дослідження, досвід експериментів по впровадженню інклюзивного навчання в Україні доводять, що спільне навчання дітей з особливими потребами та їх здорових однолітків можливе, і є основою інтеграції та соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, підготовкою їх до самостійного життя.

На жаль, на сьогодні організаційно-методичні засади навчально-виховного процесу у загальноосвітніх школах орієнтовані на дитину, яка нормально розвивається, без урахування особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими потребами. Невідповідність форм і методів педагогічного впливу на таких дітей може створювати передумови для формування у них негативного ставлення до навчання, девіантної поведінки.

На жаль, байдужість, бездуховність сучасного суспільства - основні перепони до успішної соціальної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

РОЗДІЛ І СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ – ПЕРЕДУМОВА УСПІШНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В ШКОЛІ

1.1. Можливості інтегрованої та інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами

Перспективним завданням сучасної корекційної освіти постає інтегроване та інклюзивне навчання.

Ще Л. С. Виготський у своїх працях говорив про те, що спеціальна школа створює для дитини замкнений світ, у якому все є прилаштованим до дефекту. Внаслідок штучної ізоляції

дітей, відриву їх від сім'ї і здорових ровесників формується невпевнена в собі, власних силах і можливостях особистість, яка є невідготовленою до життя у суспільстві.

Серед основних завдань розвитку дошкільної і загальної середньої освіти на найближчі навчальні роки Міністерство освіти і науки України вбачає створення умов для інклюзивного та інтегрованого навчання дітей з особливими потребами.

Шляхи розвитку інклюзивної освіти, завдання органам управління освітою, які вищивають з них визначено у таких нормативних документах:

- наказ МОН України від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009- 2012 роки»;

- наказ МОН України від 20.01.2010 року «Про затвердження заходів на виконання розпорядження КМУ від 5 жовтня 2009 року № 1622-р «Про затвердження плану заходів щодо розвитку загальної, середньої, дошкільної та позашкільної освіти на період до 2012 року».

- постанова КМУ №912 від 01.10.2010 р. «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання»;

- постанова КМУ від 15 серпня 2011 р. N 872 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»;

- Лист МОН від 18.05.12 № 1/9-384 «Про організацію інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»;

- Наказ МОН від 23.07. 2013 № 1034 «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 року» та інші.

Слід розрізняти інтеграцію й інклюзію. Інтеграція відображає спробу залучити учнів з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл. Учень пристосовується до вимог школи.

Інклюзивне навчання ставить на меті пристосування умов навчання (адаптації та модифікації) до потреб особливої дитини. Переваги інклюзивного навчання полягають у:

- подоланні ізоляції вихованців;
- можливості отримання освіти за місцем проживання без відриву від сім'ї;
- орієнтації дітей з психофізичними вадами у розвитку на нормальних однолітків;
- реальній соціальній адаптації з раннього віку;
- оздоровленні емоційної сфери нормальних однолітків;
- навчанні дітей спілкуватися та працювати разом;
- формуванні у здорових дітей почуття відповідальності за товаришів, які потребують допомоги, емпатії, співчуття.

Процес інтеграції дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні навчальні заклади є позитивним ще й через те, що орієнтує педагогів на зміщення акцентів у корекційно-педагогічній роботі: *об'єктом впливу* стає не порушення, а *особистість дитини*.

1.2. Роль сім'ї у соціалізації дитини з особливими потребами

Сучасний етап розвитку корекційної педагогіки та психології характеризується пошуком нових шляхів соціальної адаптації дітей з психічними та фізичними проблемами. Значних успіхів у соціалізації таких дітей може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї, і в першу чергу батьків. В зв'язку з цим, проблема сім'ї дитини з порушеннями розвитку є однією з найактуальніших.

У Концепції сімейного і родинного виховання наголошується на тому, що «сучасна сім'я має стати головною ланкою у вихованні дитини, забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку». І це закономірно, адже побудувати повноцінну національну школу без активної участі й підтримки сім'ї неможливо.

В останні роки в різних областях дефектологічної науки з'явилися роботи про необхідність активного вивчення сім'ї, яка виховує дитину з особливими потребами. Фахівців цікавлять питання не лише формування у дітей нових умінь та навичок, вони розглядають сім'ю як основний стабілізуючий фактор адаптації дитини. Саме з власної сім'ї дитина виносить у доросле життя перші уявлення про морально-людські цінності, норми поведінки, характер взаємовідносин між людьми. В сім'ї діти не лише наслідують близьких, орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Тому психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування найчастіше мають вирішальне значення в розвитку дитини.

Сім'я – це мікросоціум, в якому формуються моральні якості дитини, її відношення до людей, уявлення про характер міжособистісних взаємин. І цей факт не можна упускати як в діагностичній, так і в подальшій корекційній роботі із дитиною з проблемами в розвитку.

Слід зазначити, що досі розробці цієї проблеми в корекційній педагогіці не приділялось належної уваги. Не завжди умови виховання в сучасній сім'ї, на жаль, є сприятливими для розвитку і виховання неповносправних дітей. Крім того, виховання дитини з особливими потребами складне і відповідальне. Цю відповідальність батьки зобов'язані нести перед своєю дитиною та суспільством. Якщо дитина з особливими потребами позбавлена правильного виховання, то її особистісний недорозвиток поглиблюється, а самі діти можуть стати тягарем для родини і суспільства. Сім'я дитини з порушеннями розвитку є її першим соціалізуючим інститутом.

Процес дорослішання дітей такої категорії проходить з великими труднощами та у дещо сповільненому темпі, його також можна розділити на етапи:

I етап соціалізації – входження дитини в соціум. Першою сходинкою є адаптація її в сім'ї. Успішність цього процесу залежить від того, наскільки адекватно члени родини реагують на проблеми дитини і допомагають у їх подоланні. Виникаючі труднощі – результат неправильної позиції батьків та інших членів сім'ї.

II етап соціалізації – це перебування дитини у дошкільному навчальному закладі. Важливу роль має відіграти такт педагогів, повага до дитини з особливими освітніми потребами. Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті виконують члени родини.

III етап соціалізації – адаптація дитини та її сім'ї власне у суспільстві, (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї «соціальної ніші»).

1.3. Причини виникнення порушень психофізичного розвитку

Відхилення від стадії вікового розвитку, на якій перебуває дитина, викликані хворобою або її наслідками, називаються дизонтогенезом – на протипагу онтогенезу. Відповідно до класифікації В.В. Лебединського прийнято виокремлювати 6 варіантів дизонтогенезу:

викликані відставанням психічного розвитку

- 1) недорозвиток (зокрема, олігофренія);
- 2) затриманий розвиток (затримка психічного розвитку);
при диспропорційності (асинхронії) психічного розвитку
- 3) викривлений розвиток (зокрема, ранній дитячий аутизм);
- 4) дисгармонійний розвиток (зокрема, психопатія);

викликані руйнуванням окремих функцій

- 5) ушкоджений розвиток (зокрема, органічна деменція);
- 6) дефіцитарний розвиток (порушення зору, слуху, мовлення, опорно-рухової системи).

Дизонтогенетичний та онтогенетичний психічний розвиток мають загальні закономірності – циклічність, нерівномірність тощо. Однак існують і специфічні закономірності дизонтогенетичного розвитку, що залежать від характеру, ступеня та часу виникнення порушення (наприклад, дитина може мати порушення зору, викликані різними

причинами; вони можуть мати різний ступінь прояву та виникати на різних вікових стадіях розвитку дитини).

Відповідно до вчення Л.С. Виготського, у складній структурі дизонтогенетичного розвитку розрізняють первинне порушення та викликані ним вторинні відхилення. Наприклад, якщо дитина нечує від народження (первинне порушення, пов'язане з випадінням функції слухового аналізатора із загального кола розвитку), її мовлення не розвивається природним шляхом (вторинне порушення, пов'язане з вирішальною роллю слухових еталонів звуків мовлення для розвитку мовнорухового аналізатора), а потребує спеціально організованого навчання. Серед вторинних відхилень – особистісні (самосвідомість, мотивація тощо), здебільшого пов'язані з недостатнім ступенем спілкування, соціальною депривацією (від лат. deprivation – втрата; психічний стан, що є слідством порушення контакту індивіда із соціумом), яка нерідко супроводжує дитину з порушенням розвитку.

Відомо, що у випадках відхилень в розвитку навчання відіграє провідну роль, яскравіше виражену, ніж у розвитку звичайному.

Відбувається коригування відхилень з опорою на збережені ланки психофізичного розвитку дитини. Особливо важливе при цьому розуміння педагогом своєрідності шляху, яким необхідно вести дитину, аби наблизити лінії дизонтогенетичного розвитку до прийнятої у суспільстві норми. За це відповідає система спеціальної освіти в нашій країні, яка є складною, розгалуженою та диференційованою системою спеціальних закладів, реабілітаційних і медико-психологічних центрів, навчально-виховних комплексів, спеціальних класів при масових школах та ін. (В.В. Засенко). Для роботи з дітьми у системі спеціальної освіти відбувається підготовка спеціалістів (олігофренопедагогів, сурдопедагогів, тифлопедагогів, логопедів, психологів тощо) у педагогічних університетах, на факультетах корекційної педагогіки та психології. Успіх у навчанні залежить від педагогічної майстерності фахівців, яка проявляється з опорою на стандарт та навчально-методичне забезпечення спеціальної освіти. Таким чином, ставлення до потреб дитини у зазначеній системі відбувається з позицій розуміння специфіки дизонтогенетичного розвитку, а навчально-виховний процес націлений на їхнє задоволення шляхом використання спеціальних педагогічних технологій, побудованих з урахуванням структури порушення.

Завдяки врахуванню типологічних (притаманних певному типові дизонтогенеза) та індивідуальних особливостей дітей кожна сходинка навчально-виховної діяльності в спеціальному навчальному закладі – максимально орієнтована на задоволення особливих освітніх потреб та відповідно до Концепції спеціальної освіти в Україні націлена на досягнення певного рівня освіченості (за умови використання потенціалу компенсаторно-корекційних можливостей), включення її в соціально-вартісну активну діяльність, забезпечення тих знань, умінь та навичок, рис характеру, які уможливають її нормальне життя в соціумі.

Обидві складові (загальна та спеціальна) єдиної освітньої системи України готують особистість до успішного подальшого виконання соціально значущих ролей у процесі суспільної життєдіяльності. Це, своєю чергою, викликає необхідність звернути особливу увагу до питання соціалізації. Цей процес традиційно розглядають як набуття соціального досвіду та ціннісних орієнтацій, потрібних для виконання певної соціальної місії. Соціальні контакти дитини при цьому постають одним із найважливіших змістовних аспектів соціалізації, яка відбувається на основі розвитку самосвідомості, рефлексії, абстрактно-логічного мислення, формування особистості. Це стає можливим за умови збереження нерозривного зв'язку соціального становлення дітей з освітою та вихованням. Окрім того, процес соціалізації передбачає поєднання двох протилежних станів людини – злиття з оточенням (соціальна адаптація) та дистанціювання від оточення (індивідуалізація та особистісне зростання). Важливо також, що одним із джерел процесу соціалізації є первинний досвід, пов'язаний з періодом раннього дитинства, де відбувається формування основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки, які укорінюються

на рівні психологічних установок, що виявляються в тих або інших стійких поведінкових шаблонах (О.В. Вознюк). Відтак, виникає закономірне питання: «Яким чином дитина (в майбутньому доросла людина), що має особливі освітні потреби і здобуває освіту в спеціальному навчальному закладі (серед дітей з аналогічним варіантом дизонтогенезу), може бути готовою встановлювати повноцінний соціальний контакт зі звичайними представниками суспільства?». Інше питання: «Наскільки ці представники суспільства готові до встановлення контакту з людиною з особливими потребами?».

Незважаючи на те, що сучасне українське суспільство загалом володіє усім необхідним інструментарієм (починаючи від формування державної системи соціальної підтримки до створення норм етичного спілкування у різних життєвих ситуаціях), воно усе відчуває гостру потребу в поширенні спеціальних знань щодо етично правильної організації комунікативних ситуацій, в яких беруть участь особи з особливими потребами. Причина труднощів встановлення повноцінного контакту з такими особами полягає в існуванні **соціальних обмежень**, серед яких **комунікативні** (різні типи порушень, пов'язаних з причинами виникнення особливих потреб; самоусамітнення як емоційний захист) посідають одне з центральних місць.

Результат недостатнього рівня обізнаності – виникнення неадекватних реакцій оточення: відвертої допитливості, насмішок (у людей з низьким рівнем загальної культури), почуттів незручності, провини або страху. Звідси – виникнення або загострення почуття жалю до себе, очікування гіперопіки (надмірної опіки), недобррозичливості до оточення, бажання перебувати в ізоляції з боку осіб з особливими потребами. Таким чином, часто бувають присутні серйозні бар'єри щодо становлення повноцінного соціального контакту. Першопричина криється в тому, що від самого народження звичайні діти здебільшого не мають можливості зростати пліч-о-пліч з однолітками з особливими потребами, а значить перебувати у середовищі повного розмаїття відмінностей. Це призводить до відсутності в майбутньому досвіду вирішувати реальні проблеми, пов'язані з ситуаціями необхідності прояву найцінніших людських почуттів: любові, турботи, співчуття. Обмеженість уявлень про світ, до котрого потрапляють діти після закінчення навчання, призводить, врешті, до гальмування розвитку загальної культури суспільства.

Спеціальні педагогічні системи в Україні забезпечують організацію навчально-виховного процесу дітей з особливими потребами, до яких належать діти з порушеннями слуху (сурдопедагогіка), зору (тифлопедагогіка), інтелекту (олігофренопедагогіка), мовлення (логопедія), опорно-рухового апарату, затримкою психічного розвитку, раннім дитячим аутизмом, з комплексними порушеннями, реактивними станами та конфліктними переживаннями, психопатичними формами поведінки. Відправна точка для розробки зазначених систем – вчення про структуру дефекту: первинні та вторинні порушення, можливості залучення компенсаторних резервів організму дитини як опорних в організації навчально-виховного процесу.

Основу цих систем становить глибоке розуміння загальних закономірностей розвитку дитини відповідно до онтогенетичної послідовності становлення компонентів психічної та фізичної сфер, а також врахування особливих потреб, продиктованих певним типом дизонтогенезу.

1.4. Механізм соціалізації та адаптації дитини дошкільного віку

Соціальна адаптація відбувається практично протягом усього життя людини. Старший дошкільний вік - кінцевий етап початкової ланки соціалізації особистості на рівні дошкільного навчального закладу. Прихід у дитячий садок потребує від дитини оволодіння системою таких складових соціальної адаптації як: усвідомлення соціальної ролі «Я-дошкільник», розуміння нового періоду свого життя, уміння прилаштовуватися до життя в дошкільному закладі, особистісна активність у встановленні гармонійних зв'язків із соціальним оточенням, дотримання норм, правил групи, що потребує вміння унормовано поводитися, відстоювати власні думки, позицію.

Входження в нове соціальне середовище, яким для дитини є дитячий садок, ускладнюється необхідністю зорієнтуватися в незнайомій ситуації та активізувати адаптаційні ресурси. У непідготовленої дитини дотримання нового режиму і ритму життя, виконання нових вимог, обов'язків та функцій викликають певні труднощі, провокують виникнення таких явищ як адаптаційний синдром, адаптаційна хвороба. Несприятливі умови оточуючого середовища, пов'язані з погіршенням соціально-економічних та екологічних умов, зумовлюють послаблення здоров'я, появу небажаних тенденцій у міжособистісній взаємодії дошкільників, гальмують процес пристосування до дошкільного навчального закладу.

У дошкільний період життя дитини формуються і основи її соціальної компетентності. Соціально компетентна дитина здатна до самовизначення у взаєминах з іншими людьми та вирішення ситуацій моральної поведінки. Для формування такої позиції дитині необхідне позитивне сприйняття себе та інших, оптимістичне світосприйняття. Формування соціального досвіду старших дошкільників включає розвиток свідомого ставлення до своїх обов'язків, інтересу до нової соціальної інформації, бажання співдіяти з іншими членами суспільства на засадах моральних цінностей. Чим більше збагачується такими цінностями досвід дитини, тим значніше авторитет дорослих, які, на думку дитини, відповідають моральним критеріям.

У працях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна розкрито соціальну зумовленість психіки людини, висунуто положення про те, що особистість формується в контексті діяльності і не є пасивним продуктом соціального середовища.

В ролі основного механізму соціалізації визначають пристосування. Більшість дослідників стверджують, що адаптацію можна розглядати як складову соціалізації і як її механізм. Тому розрізняється два види адаптації - психофізіологічна та соціально-психологічна, що перебувають у взаємозв'язку.

При цьому соціально-психологічна адаптація являє собою оволодіння особистістю ролі під час входження в нову соціальну ситуацію, це - конкретний процес соціалізації. Адаптація є лише одним з елементів соціалізації поряд з іншим, не менш важливим, - активністю особистості, її творчим вибірковим ставленням до середовища, активним відтворенням соціального досвіду, перетворенням наявних соціальних умов і форм. Отже, соціалізація постає як єдність адаптації та активності особистості: засвоєння норм і цінностей соціального середовища відбувається у взаємозалежності і взаємозв'язку з активністю індивіда.

Сучасне розуміння соціальної адаптації трактують як процес або результат процесу, що передбачає гармонійне, з погляду індивідуальних прагнень людини, задоволення її потреб, створення умов для її здорового щасливого життя в суспільстві, тобто соціальна адаптація розуміється як процес переходу з одного стану в інший та як результат цього процесу. Адаптація в соціумі - це засвоєння особистістю соціального досвіду суспільства в цілому і досвіду конкретного середовища, до якого людина належить. Соціальна адаптація - специфічна форма соціальної активності, пов'язана зі входженням та приведенням об'єкта та суб'єкта особливості особистості у відповідність до нових соціальних умов.

Соціальну адаптацію слід розглядати як завершальний підсумковий етап адаптації людини до умов соціокультурного середовища в цілому, який поєднує в собі в діалектико-логічному вигляді попередні рівні біологічної та психологічної адаптації.

Соціальна адаптація - пристосування людини до умов нового соціального середовища; один із соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості.

Визначають соціальну адаптацію дитини як інтегративний показник стану, який відображає її здатність адекватно сприймати навколишню дійсність, ставлення до людей, подій, вчинків, спілкування, регулювати поведінку.

Процес адаптації дитини до нових умов навчання досить часто виявляється для неї драматичною подією, яка зачіпає всі сфери життєдіяльності.

Причини цього зрозумілі: вона опиняється в нових соціальних умовах, стикається зі зміною звичного способу життя, з необхідністю прийняття нового соціального статусу. Саме в цей час спостерігаються численні прояви неадекватної поведінки, непорозуміння з людьми, які поряд, різні захворювання. Успішне при звичання дитини до нового середовища залежить від багатьох чинників: від статусу її здоров'я, особливостей нервової системи, розвитку комунікативних навичок, обізнаності з різними видами діяльності, а також від уміння дорослих забезпечити їй належний спокій, захищеність, повноцінне здоров'я та активізацію адаптаційних ресурсів.

Отже, важливим напрямом роботи дошкільного закладу має стати турбота про збагачення соціального досвіду вихованця. Він має складатися з:

- орієнтовної діяльності (дійового пошуку і знаходження орієнтирів, установлення зв'язків та найпростіших залежностей, визначення власного місця у предметному та людському оточенні);
- пристосування (звикання, адаптація до нових умов життя, до незвичайних вимог соціуму та своїх потреб);
- перетворення (корисний, доцільний, оптимальний вплив на навколишні предмети, людей, саму себе).

Соціальна адаптація дітей дошкільного віку до умов нового соціального середовища має багатофункціональний характер.

По-перше, адаптація є засобом оптимізації відносин дитини з відносно широким соціальним довкіллям, у якому з'являється дитяче співтовариство та спілкування в системі «дитина-дитина», «дитина-дорослий».

По-друге, через адаптацію відбувається формування соціальної сутності дитини.

По-третє, соціальна адаптація - це дієва складова певної успішної соціалізації дитини в суспільстві. За таких підходів саме дошкільні навчальні заклади стають тією інституцією, яка компенсує недоліки сімейного виховання та забезпечує соціальний розвиток дитини як один з головніших напрямків особистісного її становлення.

1.5. Умови успішної соціальної адаптації дошкільників з особливими потребами до навчання в школі

Процес створення необхідних умов для того, щоб інтеграція дітей з особливими потребами в систему соціальних відносин проходила максимально ефективно, є складним.

Основні знання діти з особливими освітніми потребами дошкільного віку отримують на фронтальних, підгрупових та індивідуальних заняттях у формі гри, а також у практичній діяльності, під час спостережень. Педагоги у своїй роботі повинні дотримуватися послідовності подачі навчального матеріалу, враховувати індивідуальні можливості кожної дитини засвоювати той чи інший матеріал, а також «зону найближчого розвитку». Щоб заняття були більш цікавими, педагогам слід ретельно добирати наочний та роздатковий матеріал.

Наочність — це невід'ємна складова занять, що допомагає зробити їх пізнавальними, цікавими та емоційно насиченими. Доступним у роботі з дітьми є використання площинних чи об'ємних зображень предметів і явищ (предметні та сюжетні навчальні картинки, площинні фігурки на магнітах, липучках або зі зворотного боку обклеєні байкою, фланеллю чи оксамитовим папером), фотографій, настільних ігор (лото з трьох—шести квадратів, розрізні картинки з двох-чотирьох частин, по чотири кубики для складання цілісного зображення, парні картинки), натуральних предметів, муляжів, спеціальних, аудіовізуальних засобів, комп'ютера тощо.

Широке використання наочності у роботі з дітьми сприяє:

- збагаченню їх словникового запасу;
- формуванню граматичних категорій та зв'язного мовлення;
- навчанню дошкільників у рамках наочно-дійового мислення, що переважає в дітей з особливими потребами;

- виробленню вміння зосереджувати увагу на змісті завдань;
- розвитку зорового сприймання та пам'яті;
- розвитку інтересу до пізнавальної діяльності.

Водночас використання наочності потребує знання вікових особливостей дітей, стану їх психофізичного і мовленнєвого розвитку.

1. *Сприймання:*

- фонематичне — специфічні утруднення у розрізненні тонких диференційованих ознак фонем, що впливають на весь хід розвитку звукового аспекту мовлення;
- зорове — недостатня сформованість цілісного образу предмета, більше орієнтування на колір предмета, ніж на його форму;
- оптико-просторове — фрагментарне, труднощі у диференціації просторових понять (вгорі-вниз) (А. Воронова, О. Мастюкова, Т. Фотекова та ін.).

2. *Увага:*

- слухова — нестійка, особливо під час сприйняття вербальної інструкції;
- зорова — мимовільна, нестійка (Ю. Гаркуша, О. Усанова, Е. Фігердо та ін.).

3. *Пам'ять:*

- слухова — нестійка, залежить безпосередньо від рівня мовленнєвого розвитку;
- зорова — короточасна, не охоплює всіх елементів, низький рівень продуктивності запам'ятовування (І. Власенко, Л. Белякова, Г. Гуменна та ін.).

4. *Мислення:*

- наочно-дійове — відповідає нижній межі норми, нестабільне, ригідне (Т. Синякова, О. Усанова, Т. Фотекова та ін.).

5. *Моторика:*

- загальна — відповідає нижній межі норми;
- ручна — незграбна, повільно переключається з одного виду руху на інший;
- дрібна — хапання предмета всією рукою (О. Усанова, Е. Фігердо, Т. Фотекова та ін.).

6. *Ігрова діяльність:*

- колективна — утруднена, потребує часті зміни подразників;
- індивідуальна — невпевнена, в'яла, з ознаками неврівноваженості, рухового неспокою, втомлюваності дітей.

Враховуючи особливості психомовленнєвого розвитку дітей з особливими потребами, під час ігор-занять бажано використовувати реальні предмети. Варто пам'ятати, що живий об'єкт, маніпулювання ним викликають значно більше мовленнєвих реакцій, аніж його зображення на малюнку.

Дошкільники з особливими потребами у процесі проведення ігор-занять, режимних моментів, на практичному рівні оперуючи реальними предметами, засвоюють (закріплюють) назви іграшок, одягу, посуду, овочів і фруктів тощо. Завдяки цьому відбувається збагачення словникового запасу, уточнення уявлень дітей про знайомі предмети та явища, їх ознаки та властивості.

Дуже ретельно, з урахуванням віку та можливостей дітей, для їх різноманітної діяльності та сенсорного виховання слід добирати іграшки.

Іграшки — невід'ємна складова групової кімнати дошкільного навчального закладу. Це спеціальні предмети, що в узагальненій формі відображають типові властивості (істот та неістот). Вони призначені для ігор.

Для дошкільників з особливими потребами іграшки є емоційно насиченим позитивним чинником занять, вони спонукають до гри, і, що найголовніше, стимулюють мовленнєву, пізнавальну активність. Проте незначний практичний досвід оперування іграшками потребує навчання особливих дошкільників грі, тобто участі дорослого в ігровій діяльності, де він зможе показувати можливі дії з іграшками, коментуючи їх.

Іграшки мають бути такими, з якими можна активно діяти, зважаючи на велику активність дітей та їх постійну потребу в русі. Конструкція іграшок, матеріал, з якого вони виготовляються, мають бути безпечними і відповідати як гігієнічним, так і педагогічним

умовам. Іграшки повинні виготовлятися з матеріалу, який можна мити та дезінфікувати (краще гумові, пластмасові), не мати щілин, задирок, дрібних деталей (діаметром, меншим 30 мм).

Для дітей з особливими потребами особливе значення мають колір і форма, тому іграшки повинні бути насичених, контрастних кольорів або гармонійної кольорової гами, що взаємно доповнюють один одного, посилюють художню виразність.

Для підвищення інтересу до ігрової та навчальної діяльності, збагачення чуттєвого й практичного досвіду іграшки у групі потрібно періодично змінювати, але не частіше як раз на місяць.

Для ігор-занять дітям знадобляться такі іграшки:

1. Образні (сюжетні):

- ляльки (немовлята, хлопчики і дівчатка) завдовжки від 15 до 55 см;
- анімалістичні іграшки (собака, кішка, курка з курчатами, півник, поросята, качка з каченятами);
- іграшкові предмети побуту та вжитку (дерев'яні та пластмасові меблі, посуд із пластмаси та алюмінію, коляски, постільна білизна, одяг, побутова техніка);
- дерев'яні фігурки людей (мама, тато, бабуся, дідусь, хлопчики, дівчатка), елементів рослинного світу (ялинки, дерева, гриби, квіти).

2. Технічні — різні види транспорту (дерев'яні та пластмасові легкові й вантажні автомобілі, швидкої допомоги, автобус, літак, пароплав).

3. Ігрові будівельні матеріали, конструктори, збірні іграшки.

4. Дидактичні ігри та іграшки — трискладові мотрійки, пірамідки з 4—5 кілець, кубики (по 4), з яких можна скласти просте зображення, крупна площинна геометрична мозаїка основних кольорів, дидактична лялька.

5. Музичні іграшки.

6. Іграшки для рухливих і спортивних ігор — м'ячі різних розмірів, обручі, кеглі, кубики.

7. Іграшки для театралізованої діяльності:

- персонажі казок (Колобок, Курочка, Зайчик, Ведмідь, Вовк, Лисиця);
- іграшки-бібабо, персонажі лялькового, пальчикового, настільного театрів;
- деталі одягу, наголовники, медальйони.

8. Іграшки-забави, які пищать, говорять, співають, танцюють, гойдаються (кури, що клюють; бичок, що гойдається; сонечко-жучок, що біжить).

9. Спеціальні іграшки.

Лялька — одна з прадавніх, улюблених іграшок дітей, адже саме вона дає можливість відобразити життя людей, їх побут, різноманітні відносини. Дошкільники, маніпулюючи лялькою, закріплюють алгоритм послідовності одягання, підготовки до сну, у тому числі встановлюють елементарні при-чинно-наслідкові зв'язки.

Фігурки людей і тварин урізноманітнюють ігри. На відміну від ляльок вони статичні, але дітям зручно захоплювати їх усією долонею. Фігурки можна використовувати під час ігор, конструктивно-будівельної та театралізованої діяльності.

Анімалістичні іграшки відображають як реалістичних тварин (наприклад, кіт, собака, заєць, вовк), так і узагальнені художні образи з індивідуальними рисами.

Технічна іграшка дає можливість імітувати основні функції предмета. Наприклад, у машини рухаються колеса, відчиняються двері. Завдяки іграшкам такого типу у дітей формується розумова операція аналізу. Вони засвоюють назви частин предметів, ознайомлюються з узагальненим поняттям «транспорт».

Бажано використовувати геометричні будівельні матеріали, що складаються з набору кубів, цеглин, пластин, призм, конусів, пірамід і циліндрів. На початкових етапах дітям краще давати однотонні матеріали, бо різноколірність деталей заважає в сприйманні конструкції.

Дидактичні іграшки є дуже корисними як для розвитку зорової уваги, пам'яті, формування розумових операцій аналізу та синтезу, так і для удосконалення мовлення, адже оволодіння такими лексико-семантичними мовними явищами, як антонімія та багатозначність, потребують вміння порівнювати предмети за величиною та формою.

Музичні іграшки (молоточок, трикутник, бубон, барабан, маракас, брязкальце, дзвіночок) стануть гарними помічниками у розвитку слухової уваги та пам'яті дітей з особливими потребами, допоможуть у засвоєнні ритміко-складової структури слів.

Спеціальні іграшки мають корекційне спрямування. Вони використовуються відповідно до поставленого спеціальним педагогом завдання з урахуванням характеру порушення, етапу роботи, індивідуальних психофізичних особливостей дитини. Це іграшки для розвитку артикуляційного (дятел, заєць-барабанщик тощо) та дихального (вітрячки, вертушки, свищики, паперові іграшки-саморобки тощо) апаратів.

Паралельно з використанням реальних предметів та іграшок у іграх-заняттях, зокрема у підгрупах, варто поступово вводити яскраві малюнки середнього формату, позбавлені невеликих деталей, що можуть відволікати дітей. Якщо предмети і явища не можуть стати безпосереднім об'єктом спостереження дошкільників, для ознайомлення дітей з природою використовують ілюстративні посібники. Для їх демонстрування у пригоді можуть стати дошка, мольберт, фланелеграф розміром 90 x 60 см.

Картини повинні бути різних розмірів із реалістичними, яскравими, виразними зображеннями, що викликають у молодших дошкільників почуття, близькі до сприйняття дійсності: «Кішка з кошенятами», «Собака з цуценятами», «Корова з телям», «Кури»(автори С. Веретеннікова, Г. Лоза), «Їдемо в автобусі», «Граємо з піском»(автор О. Батуріна), «Діти граються кубиками», «Взимку на прогулянці», «Діти годують курку та курчат»(автори О. Радіна та В. Єзікєєва), різноманітні картини видавництва «Ранок».

Отже, з використанням наочності як одного із основних дидактичних принципів, корекційно-розвивальне навчання стає більш доступним та ефективним, забезпечує максимально повне використання усіх аналізаторів, розвиває спостережливість і мислення, допомагає швидшому та глибшому засвоєнню мовленнєвого матеріалу.

1.6. Організація навчально-виховного процесу з дітьми з особливими потребами

Навчання та виховання дітей з особливими потребами здійснюється в рамках особистісно зорієнтованого підходу, при якому враховуються рівень розумового розвитку та здібності, індивідуальні особливості кожної дитини й стимулюється використання набутих знань у повсякденному житті.

Дефектологи розробляють систему подання програмового матеріалу за періодами, з опорою на вимоги спеціальної програми виховання та навчання дітей з особливими потребами дошкільного віку й нової редакції Базового компонента дошкільної освіти з урахуванням вікових особливостей дітей, їхніх індивідуальних можливостей.

Заняття з усіх освітніх ліній проводяться в підгрупах вихователями та спеціальним педагогом (учителем-логопедом, сурдопедагогом, тифлопедагогом, олігофренопедагогом). Заняття з музичного виховання, фізкультури, сюжетно-рольові ігри проводяться зі всією групою.

Максимальна кількість часу відводиться на корекційно-розвивальні заняття, що їх проводить практичний психолог.

Основним спеціалістом, який проводить і координує корекційно-відновлювальну роботу в групі, є вчитель-дефектолог. Саме спеціальний педагог планує (разом з іншими спеціалістами) і організовує цілеспрямовану роботу по підготовці до інтеграції дітей з особливими потребами в загальноосвітній навчальний заклад:

- консультує вихователів, музичного керівника з питань організації навчально-виховного процесу та взаємодії всіх дітей групи, допомагає в доборі змісту й методики проведення спільних занять;

- координує корекційну, психолого-педагогічну та медичну допомогу дітям із відхиленнями в розвитку.

Діяльність вихователя групи спрямована на забезпечення всебічного розвитку всіх вихованців, тому він:

- планує навчально-виховну роботу з дітьми і проводить фронтальні та підгрупові заняття;

- планує і організовує спільну діяльність усіх вихованців групи;

- дотримується наступності в роботі з іншими спеціалістами щодо виконання корекційних завдань;

- забезпечує індивідуальний підхід до кожного вихованця з урахуванням рекомендацій спеціалістів;

- консультує батьків чи опікунів дітей з особливими потребами.

Щоб навчально-виховний процес дав позитивні результати, необхідно чітко реалізовувати принципи науковості, наступності, доступності, індивідуального та диференційованого підходу до навчання й виховання дітей з особливими освітніми потребами.

Вихователями всіх вікових груп щоденно проводиться корекційна робота по завданню вчителя-дефектолога, індивідуальна робота з дошкільниками з метою кращого оволодіння навчальним матеріалом.

Загальна мета здійснення корекційно-відновлювальної роботи – сприяння всебічному гармонійному розвитку дитини з особливими освітніми потребами, створення умов для реалізації її внутрішнього потенціалу, допомога в подоланні та компенсації відхилень, що заважають її соціальній інтеграції. Досягти цієї мети можливо лише за умови, якщо корекційна робота відбувається з урахуванням вікових особливостей дітей і особливостей, пов'язаних із характером порушення онтогенезу.

1.7. Шляхи оптимізації соціальної адаптації дитини з особливими потребами

Соціальна адаптація буде ефективною, якщо корекційна робота спрямовуватиметься на виправлення й компенсацію тих психічних процесів і новоутворень, що почали формуватися в попередньому віковому періоді, на гармонізацію особистісного розвитку дитини на конкретному віковому етапі.

У дошкільному навчальному закладі повинна проводитися систематична робота з метою дотримання соціальних умов, які покладено в основу роботи з дітьми з особливостями розвитку:

- доброзичливий психологічний клімат у родині;

- сімейне виховання, яке ґрунтується на підтримці дитини у прагненні подолати порушення розвитку;

- умови виховання й розвитку дитини поза родиною (дошкільний навчальний заклад, контакт із однолітками, засвоєння власного життєвого досвіду);

- формування мотивації – спонукання батьків до участі в процесі розвитку та навчання дітей з особливостями розвитку.

Всім дорослим, дотичним до проблем виховання дітей з особливими потребами, слід дотримуватись правил:

- дитина – повноправний член суспільства, вона хоче, повинна і може брати участь у всьому багатогранному житті;

- дитина, яка має особливості розвитку, може бути так само талановитою, як і її однолітки, що не мають проблем зі здоров'ям, але знайти свої дарування, розвинути їх, приносити за їх допомогою користь суспільству їй заважає нерівність можливостей, яку обов'язково необхідно усунути;

- дитина із особливими потребами – не пасивний об’єкт соціальної допомоги, а людина, що розвивається, що має право на задоволення різнобічних соціальних потреб у пізнанні, спілкуванні, творчості.

Таким чином організується гуманний, особистісно зорієнтований підхід до кожного з вихованців з особливими освітніми потребами.

Вихованців з особливими потребами постійно залучаються до різних форм роботи впродовж дня. Це дозволяє інтегрувати їх у спільну діяльність з однолітками й ефективно проводити компенсацію можливостей, що їх бракує дитині від народження, або втрачених унаслідок хвороби чи травми.

Загальна система корекційно-педагогічного впливу на дітей у процесі спеціально організованих занять, робота з ними щодо розширення, поглиблення й уточнення їхніх понять і уявлень про найближче оточення, формування навичок і вмінь визначається в кожний конкретний момент відповідно до рівня їх розвитку. Початку роботи обов’язково передує точний облік наявного в кожній дитині рівня компетентності в усіх видах діяльності (аплікація, конструювання, мозаїка), визначається їхня відповідність оптимальним віковим нормам. Зокрема, в розвитку наочно-образного й вербально-логічного мислення прагнуть до максимального використання різних форм діяльності, предметних дій як найважливішої умови для розвитку сприйняття, спостережливості, розумових операцій аналізу й синтезу, класифікації й систематизації тощо. При цьому завжди враховують особливості індивідуального темпу й характеру засвоєння дітьми з порушеннями психофізичного розвитку необхідного навчального матеріалу.

Будь-яке заняття (інтегроване, підгрупове або індивідуальне, гра-заняття) з метою досягнення максимального корекційного ефекту організується за умови позитивного емоційного ставлення з боку дитини. На будь-якому з таких занять дошкільник повинен пережити радість від переборених труднощів. З цією метою від заняття до заняття спеціально планується поступове ускладнення навчально-розвиваючих завдань. Слід максимально залучати всіх дітей до спільної з однолітками діяльності, навіть тих, які не виявляють бажання брати безпосередню участь у грі. На початку будь-якого заняття добре застосовувати ігри на запам’ятовування імен, назв предметів, а потім ігри з перебуванням у грі та вибуванням із неї, естафети з найпростішими навичками володіння м’ячем чи палицями тощо, а наприкінці – обов’язково ігри на увагу чи такі, що можуть емоційно врівноважити дітей. Важливо продумувати можливість заміни на заняттях одного виду діяльності іншим, включати в план занять фізкультхвилинки. Необхідно постійно стежити за реакцією, за поведінкою кожної дитини з особливостями розвитку і застосовувати індивідуальний підхід. На заняттях також враховуються й коректуються особливості мовного супроводу дітьми дій і операцій. Через відставання в розвитку всіх видів і функцій мовлення, і особливо контекстної (її планувальної й узагальнюючої функції), діти із особливими потребами зазнають величезних труднощів у вербальному програмуванні майбутніх дій. Тому слід постійно прагнути до того, щоб діти будь-які дії й операції могли б виразити в слові, розповісти про будь-яку майбутню дію.

1.8. Інноваційні підходи до корекційно-відновлювальної роботи

У дошкільному навчальному закладі ефективним є використання нетрадиційних методів корекційної роботи.

Нетрадиційні корекційні методики розкривають широкий спектр здібностей дошкільників із особливостями розвитку, а використання методів і прийомів сучасних технологій, спрямованих на психофізичний розвиток, об’єднує фактори впливу на дитину з порушеннями розвитку в процесі вербальної та невербальної взаємодії.

Кожна із методик впливає комплексно на різні види відчуттів, створюючи у дітей спеціальний психологічний стан.

Найбільш вдало інтегруються арт-терапевтичні методики та спеціальні мовленнєві завдання (дорослий у комплексі впливає на відчуття дитини й задіює максимальну кількість

аналізаторів, що сприяє найбільш якісному засвоєнню певних понять, швидкому оволодінню вміннями та навичками). Поєднання декількох методик дозволяє створювати невимушені ситуації спілкування й максимально вмотивувати дитину для спільної діяльності з дорослим і однолітками.

Застосування різних атра-терапевтичних методик розкриває творчі можливості дитини з особливими потребами, сприяє виникненню прагнення до співтворчості, перетворення світу.

Кольоротерапія – це ефективний метод впливу кольором на організм дошкільника з особливими потребами з метою оновлення його звичної життєдіяльності. Ученими доведено, що колір викликає певні біохімічні реакції в різних тканинах і органах, стимулює діяльність залоз, а також деякі відділи головного мозку, у тому числі й гіпофіз, який стимулює вироблення цілого ряду гормонів, що відповідають за обмін речовин, сон, апетит, емоційний стан тощо. Інакше кажучи, те, як ми себе відчуваємо, багато в чому залежить від кольорів, якими ми оточені.

Колір	Вплив кольору на організм дитини
Зелений	Позитивно діє на нервову систему, корисний для очей, лікує застуду та головний біль
Жовтий	Позитивно впливає на роботу шлунку
Синій	Знімає напруження, допомагає при застудах, лікує очі, вуха, легені, ніс.
Зелено-блакитний	Надає відчуття спокою, задоволення, безпеки.

Музикотерапія — це напрям арт-терапії, в основі якого лежить використання музики з лікувальною та корекційною метою. У багатьох сучасних дослідженнях з виділяються такі лікувально-корекційні функції музикотерапії:

- регулювання психо вегетативних процесів, фізіологічних функцій організму;
- регуляція психоемоційного стану;
- підвищення соціальної активності, набуття нових засобів емоційної експресії;
- покращення засвоєння нових позитивних установок і форм поведінки;
- корекція комунікативної функції;
- активізація творчих проявів.

Пісочна терапія акцентує увагу на природному вияві думок, почуттів і настрою у творчості, прийнятті дитини такою, якою вона є. Для дітей вона є ігровим способом розповісти про свої проблеми, продемонструвати свої страхи та позбавитися їх, а також зняти емоційне напруження. Адже гра для дитини – це необхідна, природна й улюблена діяльність.

Лялько-терапія використовується як основний прийом корекційного впливу ляльки, яка є проміжним об'єктом у взаємодії дитини й дорослого. Мета лялько-терапії – допомога дитині із особливими потребами ліквідувати хворобливі переживання, укріпити психічне здоров'я, покращити соціальну адаптацію, розвинути самосвідомість, вирішити конфлікти в умовах колективної творчої діяльності.

Су-Джок терапія – один із ефективних методів, що забезпечує розвиток пізнавальної, емоційно-вольової сфери дитини. За допомогою масажерів Су-Джок проводять масаж пальців і кистей рук. Використання в корекційній роботі крапкового масажу позитивно впливає на функції різних органів і систем: заспокоює і стимулює нервову систему, підсилює кровообіг, покращує живлення тканин, регулює діяльність залоз внутрішньої секреції, знімає больові відчуття, знижує напругу м'язів.

Досвід здійснення корекційно-відновлюючої роботи з дітьми із особливими потребами показує, що вони в переважній більшості мають ряд здібностей до практичної діяльності, завдяки чому за сприятливих умов можуть досягати високого рівня соціальної адаптації. Вчасне виявлення схильностей дитини, їх розвиток і реалізація допомагають пом'якшити негативний вплив труднощів у навчанні на формування її особистості, зберегти позитивне ставлення до себе й оточення.

1.9. Розвиток мовленнєво-комунікативних навичок як передумова успішної соціальної адаптації дошкільника

Мовленнєвий розвиток дитини – один із основних чинників становлення особистості у дошкільному дитинстві. Рівень цієї сфери психіки визначає рівень сформованості соціальних і пізнавальних досягнень малюка, його потреб та інтересів, знань, умінь та навичок, а також інших психічних якостей, що становлять базис особистісної культури. Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку визначається завданнями зі створення оптимальних умов для розкриття потенційних можливостей кожної дитини. Становлення у людини всіх психічних функцій, психічних процесів, особистості в цілому неможливо без особистісного контакту. При цьому мовленнєвий розвиток слід розглядати як відображення зростання навичок комунікативно – мовленнєвої взаємодії.

Мовлення виникає у спілкуванні, і у своєму розвитку і становленні тісно пов'язане з комунікативною діяльністю дошкільника. Сам матеріал мовлення (лексика, граматики) залежать від змісту потреби дитини у спілкуванні з дорослими і однолітками.

Треба зауважити, що спілкування є тією вирішальною умовою, яка визначає факт започаткування активного мовлення, терміни його виникнення, темп розвитку і вдосконалення у наступні періоди дошкільного дитинства.

Бажання дітей спілкуватися виходить з фізіологічних та психологічних особливостей. Наприклад, всі ми знаємо про такий незвичайний стан дітей , як «чомучки». Але за багато років навчилися (і батьки, і педагоги) не брати його до уваги.

Чи може тоді бути успішним розвиток діалогічного мовлення? Ми всі прекрасно знаємо, що без запитань діалог не може не тільки підтримуватися, але і виникати!

Василь Олександрович Сухомлинський писав, що допитливість – це якість, яку неможливо викорінити у людини. «Мислення починається там, де у дитини виникає потреба задати запитання і дати на нього відповідь». Запитання – це показник розвитку мислення дитини.

Неможливо дітей «навчити» вести діалог. Діалог виникає з потреби , необхідності спілкуватися один з одним. Діалог – це не просто розмова двох людей. Умовою діалогу є повага до людини, з якою спілкуєшся, вміння слухати і чути її, задавати запитання і висловлювати власну думку. Слід створювати такі умови, щоб виникло *бажання спілкуватися*.

Головне, на що треба звернути увагу щодо принципів роботи – постаратися рухатися від виховання та навчання, які базуються на прихованій опіці, а в деяких випадках - авторитаризмі, до виховання через ситуації, коли в дитини виникає бажання спілкуватися. Це бажання, любе починання дітей слід підтримувати. Це є однією з головних умов розвитку особистості дитини. Слід стимулювати мовленнєву активність вихованців, урізноманітнюючи різні види діяльності дітей.

Першочергові завдання, які постають перед педагогом:

- в усіх видах діяльності йти від можливостей дітей;
- не нав'язувати дітям свої уявлення на заняттях, а створювати умови для висловлювання дітьми своїх уявлень
- відкривати широку дорогу гри в усіх видах діяльності дітей.

Яким же чином організувати корекційну роботу, щоб можна було врахувати все перераховане?

Відповідь проста – через гру. Необхідно використовувати розвиваючий потенціал гри: її дивовижну властивість активізувати та вдосконалювати навички, вміння та здібності дітей. Незавжди ми замислюємося над тим, що рівень розвитку мовлення напряму залежить від характеру та рівня рухової активності дітей, рівня розвитку координації рухів, темпу діяльності, вміння орієнтуватися в просторі.

На початковому етапі корекційної роботи особливе місце займають хороводні, народні, рухливі ігри, ігри із соціо – ігрової педагогіки, ігри з використанням невербального спілкування.

Хороводи, народні ігри допомагають узгоджувати темп, ритм мовлення, знімати грою напруження, скутість, роздратування.

Рухливі ігри попереджують дитячі суперечки за допомогою лічилки; виховують інтерес до гри завдяки наявності дитячих тайн і секретів; розвивають терпіння, витримку, повагу до власного вибору та вибору друга.

Ігри із соціо-ігрової педагогіки сприяють розвитку пізнавальних психічних процесів (уваги, пам'яті, мислення, уваги), моральному розвитку.

Ігри з використанням невербального спілкування допомагають дітям із важкими порушеннями мовлення спілкуватися з усіма дітьми, підвищують ініціативу дітей у спілкуванні.

Розвиток ігрової діяльності передбачає поетапну передачу дітям ігрових умінь та навичок партнерської взаємодії, і на кожному етапі роль дорослого визначається потребами дитини. Дорослий повинен пам'ятати, що його допомога опосередкована, вона не має порушувати природності дитячої гри, адже гра є провідним видом діяльності дошкільників. У грі створюється зона найближчого розвитку, проявляються та розвиваються психічні процеси та новоутворення дошкільного віку, відбувається оволодіння соціальним простором через спілкування з дорослими та однолітками. Гра не лише сприяє розвитку у дітей творчих здібностей, самостійності, ініціативності, організованості, а й забезпечує формування в них стійкого інтересу до пізнання довкілля і реалізації себе в ньому. Крім того гра сприяє виникненню дружніх, партнерських стосунків між дітьми, утворенню ігрових об'єднань за інтересами, спонукає до обміну думками, оцінювання себе й інших, заохочує до імпровізацій, висловлювання власних оцінних суджень. Отже, саме в грі відбувається розвиток і становлення особистості дитини. З огляду на це дорослий має забезпечити всі умови для природного розгортання дитячої гри з метою задоволення уподобань та потреб кожної дитини.

Сюжетно-рольові ігри найбільш творчі, по суті, вільні. У корекційній роботі це фактор, який не можна нічим замінити в розвитку та вдосконаленню діалогічного та зв'язного мовлення.

Важливу роль в корекційній роботі відіграє *режисерська гра* з використанням ляльок-рукавичок. Перед усім, це надзвичайно вільна пальчикова гімнастика, що підпорядковується волі дитини. А яку важливу адаптаційну властивість має лялька в той період, коли дитина адаптується до нових умов. Все, що турбує та бентежить дитину, у грі проявляється, стає видимим, як на долоні. Маленька лялька в руках дитини робить її великою та сильною. Діти самостійно придумують роль для свого персонажа. В цій творчій розмові вони розуміють один одного навіть при важкому порушенні мовлення. Зростає мовленнєва активність кожної дитини. При такому підході в спектаклі зайвих нема: всі учасники, всі режисери.

Важливу роль у розвитку лексико-граматичних уявлень відіграє *гра - драматизація*. Мало хто знає про важливість для корекційної роботи тих можливостей, які відкриваються в ній, коли одну і ту саму роль може виконувати не одна дитина, а дві та більше. Вдвох, втрьох легко йдуть на роль не тільки малоініціативні діти, а й діти з важкими порушеннями мовлення. На перших порах вони виконують тільки які-небудь рухи, чи разом з усіма скажуть слово, склад, але приязне відношення оточуючих вселяють в них впевненість, радість і бажання грати. В таких ігрових ситуаціях діти стараються наслідувати дітей з кращою вимовою звуків та дорослих. Вони засвоюють навички словотворення, використовують в своєму мовленні прикметники, прислівники, адже в *грі - драматизації* вони не завчають слова своєї ролі і можуть говорити своїми словами. Це змушує їх прислухатися до мовлення і підбирати потрібне слово за змістом, а це означає, що словниковий запас у дітей збільшується за власним бажанням кожної дитини.

Якщо ми заставимо дитину грати, гри не відбудеться. Гра непередбачувана, тому можуть виникати різні ускладнення та ігрові непорозуміння, які найбільш ефективно усуваються *іграми із соціо - ігрової педагогіки*.

На їх основі у дошкільника швидко будується самостійність, індивідуальність, навички комунікативного спілкування, тому що відбуваються рівні умови в діяльності та в мовленнєвому партнерстві, руйнується бар'єр між дорослим і дитиною.

Соціо - ігрова педагогіка сприяє зближенню дітей, створює такі умови, в яких діти самі навчаються, шукають відповіді на свої запитання, вирішують свої проблеми. При цьому явно підвищується якість корекційно-розвиткової роботи:

а) автоматизація і введення поставлених звуків у власне мовлення відбувається значно легше, з найменшими затратами дитячих зусиль;

б) свідоме, активне вдосконалення лексики – граматичних засобів мовлення будується в ході оволодіння дітьми вміння спілкуватися і співпрацювати один з одним; тим самим скорочуються строки корекційної роботи;

в) завдяки доброзичливому ставленню дітей один до одного вже на початковому етапі організації життя дітей до мінімуму зводяться дитяча роздратованість, невпевненість, агресивність.

Соціо-ігрові підходи базуються на формуванні та використанні дітьми та педагогами вміння вільно і з цікавістю обговорювати різні питання, вміння слідкувати за ходом загальної розмови і справи, вміння допомагати один одному, коли це потрібно.

Наприклад, всі діти розподілені на групи по трое.

Дорослий дістає «чарівну паличку», яка буде ходити від однієї групи до іншої. Для того, щоб передати «чарівну паличку», трійка, порадившись, повинна назвати те, що знаходиться у кімнаті і пофарбоване у білий колір. Перша трійка називає швидко: стеля, двері, вікно... Наступній треба порадитися, роздивитися навкруги. Нарешті, знайдено – біла футболка. Це заохочує інших – білі шкарпетки, білий бант... А останній трійці допомагають всі гуртом. Шукають все, що не було названо, і таких предметів знаходиться все більше і більше. І у дітей виникає велике бажання продовжувати гру. При такому підході немає дітей, які б не захопилися і не захотіли дізнатися про те, що знають інші.

У відповідності до сказаного можна сформулювати завдання, які стоять в ході роботи по формуванню мовленнєво-комунікативних навичок:

1. Реалізувати в корекційно-розвитковому процесі особистісно орієнтований підход в умовах становлення відносин між однолітками.

2. Налагодити змістовні, ділові міжособові відносини з урахуванням можливостей і особливостей кожної дитини.

3. Зберігати і розвивати психічне та фізичне здоров'я дітей з особливими потребами.

4. Створити цілісну систему дієво-практичних відносин, що визначають поведінку особливої дитини.

5. Підвищити рухову активність дітей на корекційних заняттях шляхом чередування видів діяльності.

6. Замінити позицію педагога з технологічної (регламентованої) на культурологічну (партнерську).

7. Розвивати стійкий інтерес до знань і необхідність їх самостійного пошуку.

8. Забезпечити високу ефективність результатів корекційної роботи, спираючись на компенсаторні і потенційні можливості дитини з особливостями розвитку.

Завдання педагогів – створити максимально благотворні умови для розвитку можливостей кожної дитини.

Індивідуальний розвиток дитини відбувається повноцінно, коли дитина впевнена, що її вислухають, що вона знайде зацікавленого співбесідника, який вислухає її судження, її саму приймуть такою, якою вона справді є, що в неї є можливість висловити свою оцінку з приводу дій іншого і спокійно прийняти оцінку своїх дій. Саме в таких обставинах і народжується особистісна культура, внутрішня самодисципліна, складаються умови для саморозвитку.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СПІЛКУВАННЯ

Принцип одного покоління

Однолітки – категорія, що вимагає визнати те, що діти можуть жити своїм власним життям, мати свої власні лічилки та ігри, які передаються від одного дитячого покоління іншому, свої секрети і кладі, мати загальний інтерес до читання, до математичних закономірностей, до природи, до загадковості, яка зрозуміла дітям. Ідея принципу одного покоління може бути визначена фразою «ми самі». Щоб зберегти таку форму дитячої саморганізації, дорослий повинен піти за її межі. Але він не перетворюється на стороннього, він сам стає учасником, спостерігачем, тому що в цей час всі «свої».

Нормальне спілкування дітей між собою і з дорослими є рушійною силою в розвитку особистості дошкільників.

Принцип єдності всіх видів діяльності

Багато педагогів та психологів «розкладають» життя дітей на складові компоненти (інтелектуальний, емоційно-вольовий, особистісний). Це призводить не до бажаного «синтезу», а до того, що життя дітей починає сприйматися як мозаїка, розрізнено. У свідомості дорослого закріплення такого уявлення виражається в розробці методичних прийомів, направлених на розвиток лише окремих сторін психіки дитини (наприклад, тренування уваги, формування сенсорних еталонів, розвиток мислення чи довільної поведінки). Таке виключення прямого зв'язку між різними видами діяльності дітей, звужує цілісне сприймання ними оточуючої дійсності, гальмує формування найважливіших якостей дитини: активності, сміливості, віри у власні сили. Ось чому в процесі розвитку мовлення треба постійно прагнути до того, щоб за кожним почутим словом у дитини виникав образ цього предмета. Словесний образ повинен бути закріплений дитиною у чуттєвому образі: в його руках – у малюванні, в його мовленні – у промовлянні, в його очах – у читанні. В любих видах занять слід уникати простого повторення мовленнєвих одиниць. Гарні результати в корекційній роботі можна отримати при наявності прямого зв'язку між усіма видами діяльності дітей.

Принцип особистісної взаємодії

Л. С. Виготський у своїй роботі «Розвиток вищих психічних функцій» визначав чотири ступеня розвитку. Три з них: інстинкти, навички та інтелект він відносить до природних (натуральних), а четвертий ступінь – оволодіння дитиною складними прийомами культурної поведінки – він називає волею. «Культура нічого не створює, вона тільки використовує дане природою, видозмінює і ставить на службу людині».

Виходячи з цього вислову, на зміст педагогічної роботи можна подивитися як на завдання збереження психічних якостей дітей, які складають природу людини, і при певних умовах, проростають в культурні форми поведінки. Про які якості у даному випадку йдеться? Це голосне і чітке мовлення, вміння вслухатися в потік мовлення та звуків, координація сумісних дій. Ці якості є у дітей, вони дані їм від природи. Тому найперше завдання педагогів в роботі з дітьми з особливими потребами в тому, щоб створити особливий дружлюбний мікроклімат в спільній діяльності дітей, де вже на початковому етапі виникає проблема лідерства, яка породжує роздратованість, агресію, або навпаки, в'ялість, пасивність, безініціативність.

Принцип комунікативності та співробітництва

Для того, щоб створити умови для спілкування, слід дорослому відійти від лідерства, дати дитині можливість реалізувати свій досвід, ствердитися у своїх силах серед однолітків. Організація спілкування на початковому етапі з дітьми в логопедичній групі має свої особливості, які обумовлюються не тільки мовленнєвими, але й фізичними, психічними паталогіями. Так, у дітей з низьким рівнем пізнавального розвитку спостерігається зниження інтересу до навколишнього середовища; стан уваги, сприймання нижче вікових можливостей тощо.

У дітей, що страждають дизартрією, у ряді випадків виражене відставання у фізичному розвитку, насамперед, спостерігається знижений рівень рухової активності. Однак все *це ускладнює, але не є перешкодою* для повноцінного розвитку особистості кожної дитини.

Принцип єдності розвитку кожного учасника і всього колективу: робота в мікрогрупах.

Організація спілкування в колективі дошкільників на початковому етапі має свої особливості, які обумовлюються не тільки мовленнєвими, але й фізичними, психічними патологіями. Дуже важко навчитися дітям слухати і чути один одного. Ось чому необхідно створити умови для спілкування дітей спочатку в парі, потім в трійках. При цьому необхідно надавати дитині право вибору: з ким бути, а з ким ні.

Та сама традиційна гра «Що тут зайве?» проходить цікавіше, з емоційним дитячим підйомом, коли набір предметних картинок запропонувати дітям, які обрали собі пару за власним бажанням. В парі діти визначають, що зображено на малюнках, знаходять зайве, домовляються, хто буде розповідати. При такому підході кожна дитина почуває себе спокійно, а головне, вона не одна, а грається з обраним другом. У парі вони вчаться розуміти і сприймати один одного такими, якими вони є.

Важливо відзначити, що діти слухають один одного, не зважаючи на мовні патології. А саме мовленнєва активність дітей є рушійною силою у подоланні дефекта. В подальшому навички роботи в парі діти закріплюють на заняттях ліпкою, аплікацією, конструюванням... Ці заняття допомагають дітям об'єднатися без особливих проблем в трійки і в малі групи. Робота в парах, трійках і малих групах сприяє зближенню дітей, вдосконалює їх спілкування. Але навіть при такому підході в організації навчального процесу діти неохоче вступають в ділову розмову, стараються піти від спілкування.

Дітям нецікаво переказувати оповідання, навіть коротке, яке тільки – но всі почули, нецікаво описувати іграшку чи картинку, яку всі бачать, нецікаво висловлюватися про предмет, який можна описати одним словом чи навіть жестом. Нецікаво, тому що порушена *мотивація діяльності*, яка підпорядкована вимогам навчальної дисципліни. В цій ситуації педагогічна логіка вступає в конфлікт з логікою спілкування. Така проблема цілком зрозуміла і вирішується, якщо вміло використати в роботі невербальне спілкування. Воно розкриває нові можливості дітям, які мають значні проблеми у звуковимові. Навіть у дітей, зі зниженою мімікою проявляється високий інтерес до невербального спілкування. Поступово діти оволодівають навичками мімічного вираження.

Попереднє спілкування в парі, в трійці дуже зближує дітей влюбій справі.

Принцип саморозвитку на основі рефлексії (самооцінка).

Діти стають все більш уважними, турбуються один про одного, коли набувають навичок дружніх відносин. І тим дітям, що мають проблеми в розв'язуванні своїх завдань, друзі обов'язково підкажуть, допоможуть, в них з'явиться спочатку бажання навчитися, а потім і інтерес до того, що відбувається навколо. Але найголовніше для розвитку особистості дитини – це можливість висказати свою думку, бути вислуханим. А це стає можливим, коли спілкуються друзі.

Для дітей дуже важливо, де з ким і як вони будуть сидіти на занятті. Їм завжди хочеться подивитися, як справи у сусіда і не тільки в нього. Якщо дитина сидить поруч з другом, то його цікавить в першу чергу, що робить друг. На деякий час дитина забуває про свою роботу, а коли повертається до неї, її охоплює роздратування, або дитина мовчки заявляє: «Я не можу, в мене не виходить». Якщо дітей посадити навпроти один до одного, то ми отримаємо зовсім інший результат і у тих, в кого виходить, і в тих, хто не може справитися з завданням. Виконуючи завдання, діти мають можливість піддивитися у друга, продовжуючи робити свою справу. Це обов'язково відбувається із мовним супроводом: «В мене теж виходить», «Щось я ніяк не можу написати рівно ...». В одному і в другому випадку дитина, до якої звертаються, дасть пораду або порадіє за свого друга.

Так і виникає спочатку не дуже поширений діалог. Ми, дорослі, знаємо, що діалог виникає із потреби спілкуватися. А що виходить насправді? Шум, розмови заважають

педагогу. Але як можна розвивати мовлення – мовчки? Якщо діти говорять, то це потреба, яку неможливо заперечувати або забороняти. Треба вміти, вірніше хотіти направити мовленнєву діяльність.

Діалог, як і між дорослими, виникає не сам по собі. Умовою діалогу є повага до співбесідника, вміння слухати і чути його, задавати запитання і висловлювати власне судження. При такій організації спілкування робочий шум стає тихішим, діти менш конфліктують, у дітей виникає потреба розширювати коло свого спілкування, тобто вони із задоволенням об'єднуються в малі групи. Ось чому дитині недостатньо спілкування з двома – трьома однолітками. У неї при такому спілкуванні практично немає повної можливості реалізувати себе в колі однолітків. Спілкування в малих групах скорочує дистанцію між дітьми, виховує терпимість і повагу до думки товариша. В процесі спілкування складаються благоприємні умови для розвитку адекватної самооцінки, особливо у дітей зі зниженим рівнем пізнавального розвитку.

Принцип активності.

Для того, щоб зберегти емоційне благополуччя дитини, їй треба дати відчувати себе успішним в усіх сферах діяльності. В малих групах вдосконалюється діалогічне мовлення. Завдяки створенню умов, в яких дитина вчиться задавати запитання, і відбувається розвиток монологічного мовлення. Крім того, такий підхід в організації педагогічного процесу сприяє розвитку у дітей з особливими потребами активності, яка проявляється в різних формах:

- активність у спілкуванні, яка проявляється здатністю бути контактним, не боятися незнайомих людей;

- активність у поведінці – це передумови направлено пошуку, тобто здатність не уникати труднощів при вирішенні практичних завдань, особливо в розвитку звуковимовної сторони мовлення, де дитині доводиться іноді прикладати максимум зусиль, щоб вимовити склад, слово, речення зі звуком, що викликає труднощі;

- активність у мовленні – це бажання і намір висловитися, вміння розпочати розмову, підтримати її, тобто вміння брати участь у спільній розмові.

Високих результатів в корекційній роботі можна досягти лиш у тому випадку, якщо в дитячому колективі створити особливий мікроклімат доброзичливості, уваги один до одного, взаємоповаги, поступливості і разом з тим ініціативності, активного інтересу до всього, що відбувається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. / О.В.Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009.
2. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: [навч.-метод. посіб. для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта»]. / О.В.Мартинчук. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010.
3. Синьов В.М. Основи дефектології: [навч. посібник] / В.М.Синьов, Г.М. Кобернік. – К.: Вища школа, 1994.
4. Даніелс Е. Залучення дітей з особливими потребами до загальноосвітніх класів / Е. Даніелс, К.Стаффорд – Львів: Т-во «Надія», 2000.– 255 с.